

УДК: 343.85:347.63

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.66>

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Худа В.В.,

магістр права

Львівського національного університету ім. Івана Франка

Худа В.В. Запобігання та протидія домашньому насильству: міжнародні стандарти та їх реалізація в практиці Європейського суду з прав людини.

У статті наведено результати наукових досліджень щодо комплексного аналізу міжнародних стандартів захисту прав осіб, постраждалих від домашнього насильства, а також встановлено закономірності тлумачення й реалізації таких стандартів у практиці Європейського суду з прав людини.

Встановлено, що до 1975 року, названого Генеральною Асамблеєю ООН роком жінки, безпосередніх згадок про явище домашнього насильства в міжнародних документах не було. Як приклад, наведено положення Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадські і політичні права й Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, де поняття домашнього насильства не використовується, натомість ряд статей, які відзначаються високим ступенем узагальнення, тлумачать право на життя свободу й особисту недоторканість, заборону застосування тортур, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження і покарання, право на рівність перед законом, а також те, що материнство й дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Лише з проведенням першої в історії Всесвітньої конференції зі становища жінок у міжнародному праві з'являються положення, що стосуються правового статусу жінок і дітей як жертв насильства, у тому числі вчиненого в межах власної сім'ї.

Встановлено, що в різних міжнародних документах існують розбіжності в тому, чи слід розглядати насильство стосовно жінок власне формою дискримінації. Для проведення компаративного аналізу авторами статті було досліджено положення Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011, а також Резолюції 2003/45, прийнятій Комітетом ООН з прав людини 23.01.2003.

Також авторами статті було акцентовано увагу на тому, що в контексті домашнього насильства практика ЄСПЛ є досить різнобічною, зважаючи на те, що це порушення можна трактувати в розрізі відразу декількох статей Конвенції. Комплексному аналізу підлягали статті 2 (право на життя), 3 (заборона катування), а також стаття 8 (право на повагу до приватного й сімейного життя) Європейської конвенції по захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: міжнародний захист прав людини, міжнародне право, Європейська конвенція по захист прав людини і основоположних свобод і Протоколи до неї, прецедентна практика Європейського суду з прав людини, національне законодавство, євроінтеграція.

Khuda V.V. Preventing and combating domestic violence: international standards and their implementation in the case law of the European Court of Human Rights.

The article presents the results of scientific research on a comprehensive analysis of international standards for the protection of the rights of victims of domestic violence, and also establishes the patterns of their use in the long-term practice of the European Court of Human Rights.

It has been established that before 1975, which was named the UN General Assembly's Year of Women, there were no direct references to the phenomenon of domestic violence in international documents. For example, the provisions of the Universal Declaration of Human Rights, as well as the International Covenant on Civil and Political Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights do not use the concept of domestic violence, while a number of articles, which are characterised by a high degree of generalisation interpret the right to life, liberty and security of person, the prohibition of torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, the right to equality before the law, and that motherhood and childhood entitle the child to special care and assistance. It was only with the first-ever World Conference on Women that international law included provisions relating exclusively to the legal status of women and children as victims of violence, including within their own families.

It is established that there are differences in various international documents as to whether violence against women should be considered a form of discrimination in itself. For the purpose of comparative analysis, the authors of the article studied the provisions of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence of 11.05.2011 (hereinafter - the Istanbul Convention), as well as Resolution 2003/45 adopted by the UN Human Rights Committee on 23.01.2003.

The authors of the article also emphasised that in the context of domestic violence, the ECHR case law is quite diverse, given that this violation can be interpreted in the context of several articles of the Convention. Articles 2 (right to life), 3 (prohibition of torture), as well as Article 8 (right to respect for private and family life) of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Key words: international protection of human rights, international law, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols, case law of the European Court of Human Rights, national legislation, European integration.

Постановка проблеми. Протягом десятиліть домашнє насильство залишається тією суспільною проблемою, що виходить за межі приватного життя та становить серйозну загрозу реалізації основоположних прав і свобод людини. Усвідомлюючи деструктивний вплив насильства на фізичний та психічний стан людини, міжнародне право висуває суворі вимоги до держав-учасниць відповідних конвенцій щодо обов'язку забезпечити на національному рівні ефективні заходи щодо запобігання домашньому насильству, забезпечити захист постраждалих і притягнення винних до відповідальності. Прагнення України дотримуватися загальноновизнаних стандартів в окресленій нами сфері дослідження підтверджує прагнення держави вдосконалювати правозастосовну практику й виконувати всі вимоги, представлені в ході євроінтеграційних процесів.

З огляду на актуальність досліджуваного питання, **мета статті** – розкрити основні підходи до формування міжнародних стандартів щодо захисту прав людини при вчиненні щодо неї домашнього насильства, а також простежити закономірності щодо їх тлумачення і реалізації в практиці Європейського суду з прав людини.

Стан опрацювання проблематики. При дослідженні теми статті були використані роботи в галузі міжнародного й кримінального права (П.П. Андрушко, І.П. Білько, О.В. Бойко, І.В. Глювук, О.В. Мамич, К.Ю. Мороз, Р.Ф. Харитонова, В.В. Шаблистий, Н.С. Юзикова). Поряд з цим, віддаючи належне напрацюванням дослідників, зауважимо, що публікації останніх десяти років підтвердили той факт, що у вітчизняному науковому полі недостатньо робіт, присвячених дослідженню проблематики домашнього насильства в контексті загальних міжнародних стандартів і практики Європейського суду з прав людини зокрема.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час проблема збільшення кількості випадків домашнього насильства навмисно приховувалася, залишалася поза межами правового регулювання і, як правило, вирішувалася на основі історично зумовлених традицій і звичаїв конкретної країни. Закономірно, це пояснювалося тим, що втручання в організацію родинних відносин зі сторони окремих небайдужих членів суспільства чи й держави взагалі вважалося явищем неприпустимим та таким, що порушує сферу приватного життя людини. Водночас практика правозастосування останніх десятиліть підтверджує, що проблема запобігання і протидії домашньому насильству та його проявам стає все більш актуальною, а тому підлягає комплексному дослідженню як на національному, так і на міжнародному рівні.

Для прикладу, у тій же Преамбулі до Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 зазначається, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, а також їхніх рівних та невід'ємних прав є основою свободи, справедливості та загального миру. Також у Преамбулі передбачено, що «народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові й поліпшенню умов життя при більшій свободі» [4].

Попри те, що текст Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 характеризується високим ступенем узагальнення і, відповідно, не містить безпосередньої згадки про явище домашнього насильства, у тексті цього міжнародного акта все ж можна відзначити ряд статей, які, хоч і побічно, але призначені для захисту прав жертв домашнього насильства. Вважаємо, що до цього переліку слід віднести: ст. 3 (право на життя, свободу й особисту недоторканість), ст. 5 (заборона застосування тортур, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження і покарання), ст. 7 (право на рівність перед законом), а також ст. 25 (материнство й дитинство дають право на особливе піклування і допомогу) [4]. Погоджуємося з позицією О. Степаненко, яка зазначає, що Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 має найвище концептуальне значення для

кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства, оскільки, зважаючи на свій універсальний характер, підлягає дотриманню всіма державами світу, навіть попри відсутність спеціального механізму ратифікації цього міжнародно-правового акта [12, с. 53]. Згадки про аналогічні права людини в контексті її захисту від домашнього насильства також знаходимо в Міжнародному пакті про громадські і політичні права від 16.12.1966 (ст.ст. 3, 7, 17, 23) і в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 (ст.ст. 3, 10). У них, як і в Загальній декларації, ці права є дуже узагальненими й, відповідно, мають широкий спектр тлумачення, однак це не перешкоджає їх застосуванню при дослідженні проблематики цієї статті.

Якщо ж розвивати тему вивчення міжнародних стандартів саме в розрізі домашнього насильства, а не в сукупності з іншими правовими явищами, як ми робили раніше, то варто зауважити, що активізація законодавчого регулювання в цій сфері бере свій початок з 1975 року, названим Генеральною Асамблеєю ООН роком жінки. Саме в цей період в Мексиці була організована перша в історії Всесвітня конференція зі становища жінок, де головним чином було актуалізовано питання неналежного захисту прав і свобод жінок, у тому числі в контексті домашнього насильства. Важко переоцінити глобальність цієї події, зважаючи на те, що вже в 1979 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок – той міжнародний акт, який пізніше буде названий «біллем про права жінок» [10, с. 46].

Досліджуючи з точки зору Конвенції явище домашнього насильства та його прояви, вважаємо за необхідне зазначити, що ключовою в цьому аспекті варто вважати статтю 16, відповідно до якої держави-сторони Конвенції зобов'язуються вживати відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок в усіх питаннях, що стосуються шлюбу та власне сімейних стосунків. Йдеться передусім про право жінок на одруження лише зі своєї згоди, яка буде вільною та повною, про право мати однакові можливості й обов'язки в шлюбі й після його розірвання, а також про право на рівне виховання дитини й право на володіння, користування і розпорядження майном [7].

До слова, під час проведення нами комплексного аналізу стандартів захисту прав і свобод жінок, було встановлено, що в міжнародних документах існують розбіжності в тому, чи слід розглядати насильство стосовно жінок власне формою дискримінації. Для прикладу, у статті 1 вищезгаданої Конвенції поняття дискримінації охоплює не охоплює насильство й означає лише «будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування чи здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основні рівноправності чоловіків і жінок, прав і свобод людини в політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі» [7]. Натомість в інших документах міжнародного рівня, зокрема в тій же Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 (далі – Стамбульська конвенція), а також у Резолюції 2003/45, прийнятій Комітетом ООН з прав людини 23.01.2003, насильство стосовно жінок розглядається як одна з характерних форм дискримінації за ознакою статі. Зокрема, у Резолюції зазначається, що «всі можливі види насильства щодо жінок, у тому числі в межах сім'ї, є дискримінацією *de facto* і *de jure*, а також є погіршенням становища меншовартості, яке спостерігається в суспільстві» [1].

Продовжуючи дослідження явища домашнього насильства, не забуваймо, що серед потерпілих друге місце посідають діти, реалізація прав яких обмежується їхньою дієздатністю, а отже врегулювання цього питання потребує значно більше правових гарантій. У контексті міжнародних стандартів таким документом є Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989, стаття 19 якої передбачає, що держави-учасниці Конвенції зобов'язуються вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів для захисту дітей від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалої, брутального поводження [8]. При цьому важливо згадати твердження О. Степаненко, яка зазначає, що заяви стосовно неналежного захисту прав дітей входять до першої категорії справ відповідно до політики пріоритетного розгляду Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд) і, відповідно, повинні бути розглянуті в найкоротші строки [12, с. 84].

Якщо ж узагальнювати багаторічну роботу Суду, то варто зауважити, що в контексті домашнього насильства практика ЄСПЛ є досить різнобічною, зважаючи на те, що це порушення можна трактувати в розрізі відразу декількох статей Конвенції. Так, аналіз ключових справ, про які згадуватиметься далі, підтверджує, що явище домашнього насильства можна оцінювати з точки зору ст. 2 (право на життя), 3 (заборона катування), а також ст. 8 (право на повагу до приватного й сімейного життя).

Так, захист права на життя згідно зі ст. 2 Конвенції вимагає від держав забезпечити ефективність механізмів попередження і розслідування випадків домашнього насильства, а також притягнення винних до відповідальності. При цьому потреба в таких заходах зі сторони держави полягає

не лише у фізичному захисті жертв домашнього насильства, але й у створенні відповідної законодавчої бази, у наданні належної психологічної та соціальної підтримки, створенні спеціалізованих притулків, а також у відкритті «гарячих ліній» при консультативних центрах. У цьому розкривається характер позитивних зобов'язань держави – учасниці Конвенції [2].

Статтю 3 Конвенції в контексті домашнього насильства ЄСПЛ тлумачить аналогічним чином: обов'язок дотримання цієї статті вимагає від національних органів влади вжиття позитивних заходів у сфері кримінально-правового захисту жертв домашнього насильства, зокрема криміналізації актів насильства у сім'ї шляхом забезпечення ефективних, пропорційних і стримувальних стягнень (див. справу *«Володіна проти Росії»*, 2019 р., §78). Окрім того, Суд вимагає, щоб інструментарій правових і оперативних заходів, наявних у національній законодавчій базі, надавав залученим органам ряд «достатніх заходів на вибір, які є адекватними та пропорційними рівню ризику, що підлягають оцінюванню в обставинах конкретної справи (див. справу *«Тунікова та інші проти Росії»*, 2021, §95) [5].

При тлумаченні статті 8 Конвенції ЄСПЛ наголошує, що навіть у тих випадках, коли скарга стосується домашнього насильства в контексті статей 2 і 3, стаття 8 також підлягає застосуванню, оскільки насильство через свій деструктивний характер неодмінно загрожує тілесній недоторканості людини і її праву на приватне життя. Зокрема, за статтею 8 держави – учасниці Конвенції несуть обов'язок захищати фізичну і моральну недоторканність індивіда від інших осіб, у тому числі коли це стосується сімейних відносин (див. справу *«Sandra Janković проти Хорватії»*, 2009, §45) [3].

Відповідальність на державу – учасницю Конвенції також покладається в тому випадку, якщо представникам влади було відомо про ризик вчинення домашнього насильства стосовно конкретної особи та/або кола осіб, але при цьому посадові особи не вчинили жодних дій, спрямованих на захист жертв насильства, або ж втілили їх неналежним чином (див. справи *«Bevacqua і S. проти Болгарії»*, 2008; *«А проти Хорватії»*, 2011; *«Hajduová проти Словаччини»*, 2011; *«Kalucza проти Угорщини»*, 2012; *«В. проти Молдови»*, 2013) [3].

Особливо важливим у контексті статті 8 Конвенції вважаємо положення про необхідність захисту прав дітей, які стали свідками домашнього насильства або ж безпосередньо його жертвами. Так, у справі *«Eremia проти Молдови»*, 2013, §74 Суд постановив: той факт, що діти зазнали психологічних травм після того, як стали свідками насильства батька над матір'ю дитини, становив втручання у їхнє право на повагу до житла. У цій справі Республіка Молдова відповідала перед ЄСПЛ за неспроможність власної судової системи діяти рішуче у відповідь на скоєне тяжке домашнє насильство (§§ 78-79). У справі *«Тларак і Інші проти Німеччини»*, 2018, §91 Суд наголосив на особливій вразливості дітей, зумовленій неповним психологічним і фізіологічним розвитком, а відтак вказав, що стосовно дітей засоби, вжиті державами задля їхнього захисту від насильницьких дій будь-якого характеру, повинні бути ефективними, зокрема мають включати розумні кроки до запобігання жорсткому поводженню, про яке державні органи влади знали або повинні були знати [3]. У справі *«Wetjen і Інші проти Німеччини»*, 2018, §78 Суд встановив, що ризик систематичного й регулярного побиття є належною підставою для часткового позбавлення батьківських прав і віддання дитини під опіку [3]. Стосовно тяжких злочинів, таких як зґвалтування дітей, Суд встановив, що держави – учасниці повинні забезпечити ефективне кримінальне розслідування (див. справи *«С.А.С. і С.С. проти Румунії»*, 2012, §72; *«М.Р. і Інші проти Болгарії»*, 2012, §§109-110, 152; *«А, В і С проти Латвії»*, 2016, §174) і можливість отримати відшкодування (див. справу *«С.А.С. і С.С. проти Румунії»*, 2012, §72) [3].

Важливо зазначити, що на виконання позитивних зобов'язань, передбачених статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також на виконання статті 26 Стамбульської конвенції від 11.05.2011, Верховна Рада України в травні 2024 року прийняла євроінтеграційний Закон України, яким передбачила майбутні новели щодо домашнього насильства в Кодексі України про адміністративні правопорушення (Закон України №3733-IX набрав чинності 19.12.2024) [11]. Так, зокрема стаття 269 була доповнена частиною 4, відповідно до якої малолітня або неповнолітня особа визнається потерпілим, якщо в її присутності було вчинено домашнє насильство, передбачене ст.ст. 173² або 173⁶, незалежно від того, чи було їй заподіяно безпосередньої шкоди таким правопорушенням. Також стаття 173² була доповнена кваліфікуючою ознакою: діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи, - тягне за собою накладення штрафу від тридцяти до шістдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до п'ятдесяти годин, або адміністративний арешт на строк від двох до десяти діб [6].

Висновки. Таким чином, доведено, що запобігання та протидія домашньому насильству є одним із ключових викликів сучасного суспільства, що вимагає ефективної взаємодії національних правових систем із міжнародними стандартами. Європейський суд з прав людини відіграє вирі-

шальну роль у формуванні правових підходів до захисту жертв домашнього насильства, забезпечуючи дотримання основних прав, зокрема права на життя, заборону від катувань, а також права на повагу до приватного та сімейного життя.

Проаналізовані нами міжнародні стандарти, закріплені в таких ключових документах, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Стамбульська конвенція, а також Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, акцентують особливу увагу на необхідності дотримання державами-учасницями всіх позитивних зобов'язань, спрямованих на підтримку жертв домашнього насильства та притягнення винних до відповідальності. Україна, імплементуючи ці стандарти до національного законодавства, демонструє поступ у вдосконаленні вже наявних механізмів запобігання та протидії домашньому насильству й у прагненні відповідати загальноєвропейським стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Commission on Human Rights Resolution 2003/45: Elimination of Violence against Women. *UNHCR*: офіц. веб-сайт. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unchr/2003/en/37947> (дата звернення: 21.05.2025).
2. Довідник із застосування статті 2 Європейської конвенції з прав людини. *European Court of Human Rights*: офіц. веб-сайт. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_ukr (дата звернення: 21.05.2025).
3. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини. *European Court of Human Rights*: офіц. веб-сайт. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_ukr (дата звернення: 21.05.2025).
4. Загальна декларація прав людини. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 21.05.2025).
5. Керівництво із застосування статті 3 Європейської конвенції з прав людини. *European Court of Human Rights*: офіц. веб-сайт. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_ukr (дата звернення: 21.05.2025).
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07 груд. 1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984, № 51 (дата звернення: 21.05.2025).
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 21.01.2025).
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_021 (дата звернення: 21.05.2025).
9. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11 (дата звернення: 21.05.2025).
10. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / Л.Р. Наливайко та ін. Київ, 2018. 348 с.
11. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 22 трав. 2024. №3733-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2024, № 31 (дата звернення: 21.05.2025).
12. Степаненко О.В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства: дис. ... д-ра юр. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 439 с.